

Yusif QAZIYEV
Pedaqoji elmlər namizədi

MƏKTƏB KİTABXANASINDA KEÇİRİLƏN QIRAƏTLƏR VƏ ONLARIN OXUCULARIN FORMALAŞMASINDA ROLU

Məktəb kitabxanalarında pedaqoji kollektivlə əlbir keçirilən qiraət işi kütləvi mütaliə formalarının ən əlverişlisidir.

Müşahidələr göstərir ki, məktəblilərin əksəriyyəti bu və ya digər mətni məntiqi vurğulara riayət etmədən, yeknəsəq və qüsurlu oxuyur, ə beləliklə, məzmununu dinləyiciyə dolğun çatdırma bilmirlər. Bu qüsurlara aşağı və orta siniflərdəki dərslərdə və sinifdənkənar tədbirlərdə tez-tez rast gəlmək olur. Ona görə düzgün qiraət vərdisləri aşılamaq üçün kiçikyaşlı şagirdlərlə uzun müddət və ardıcıl işləmək lazım gəlir. Şagirdlərin qiraəti zamanı bu məqsəd və vəzifələrə nail olmaq vacibdir:

1. Yaş imkanlarını nəzərə alaraq müxtəlif siniflərdə səmərəli qiraət bacarıq və vərdislərini və qiraət metodlarını şagirdlərə aşılamaq;
2. Qiraət vasitəsilə məktəbli oxucuların mütaliə və mədəniyyət-lərini inkişaf etdirmək;
3. Oxunmuş bədii əsərlərin məzmununu, ideya-bədii xüsusiyyətlərini müsbət və mənfi surətləri və s. dolğun mənimsəmək.

Qiraətin məzmunca aşağıdakı növləri vardır: izahlı qiraət, ifadəli qiraət və ucadan oxu. Bu oxu növlərindən təlimə kömək etmək məqsədi ilə məktəb kitabxanalarında müəyyən tədbirlərlə əlaqədar geniş istifadə olunur.

Ucadan oxu müəyyən mətn və əsərlərin fonetik, orfoepik və sintaktik qaydalara riayət edilməklə oxunuşudur. Burada məqsəd orfoepiya qaydalarını mənimsətmək və həmçinin məzmununu izahatla öyrənməkdir.

İfadəli qiraət - ədəbi qiraət normalarına riayət edib, ucadan (əzbər və ya kitabdan) oxumaqla mətnin ideya-obraz məzmununu vermək üsuludur.

Ucadan oxu I-II sinif şagirdləri üçün sərfəlidir. I sinif şagirdləri öz texnikasına tam yiyələnmiş olur. Həmçinin onların da oxuduğu söz,

ifadə və cümlələri yadda saxlamaq imkanlarını inkişaf etdirmək çox vacibdir. Odur ki, sinifdən xaric qiraətlə onların oxu texnikasını inkişaf etdirmək və təkmilləşdirmək lazımdır.

Bu işi yalnız kitabxanaçı yerinə yetirmir. Kitabxanaçının təşəbbüsü ilə oxu zalında sinif müəllimlər ardıcıl olaraq I-IV sinif şagirdlərinin zəruri qiraət, söz və cümlələri düzgün, aydın və ifadəli oxumaq, səsi düzgün ifadə etmək, sual, nida və s. intonasionalara, məntiqi vurğulara riayət etmək və s. vərdislərini mənimsədirlər. Ucadan oxu təkcə ibtidai siniflərdə yox, habelə orta və yuxarı siniflərdə bir sıra tədbirlərdə: müzakirələrdə, konfranslarda və s. mütaliə mədəniyyətini təkmilləşdirmək üçün istifadə edilir. Məsələn, Bakının 276 №-li məktəbinin kitabxanaçısı kitab həvəskarları ilə vaxtaşırı qiraət keçirir. Bundan başqa, müxtəlif tarixi günlərdə, yubiley gecələrində, görüşlərdə kitabxanaçının müəllimlərlə birgə ibtidai və orta sinif şagirdlərinin çıxışlarını təşkil etməsi bir çox məktəblərdə ənənəyə çevrilmişdir.

Bunlarla birlikdə, ifadəli qiraət və məktəb kitabxanasının işində xüsusi yer tutur. Bu işdə məktəb kitabxanaçısının sinif və fənn müəllimləri ilə birgə fəaliyyəti işin müvəffəqiyyətli keçməsinə təmin edir.

İfadəli qiraətdən səmərəli nəticə əldə etmək üçün aşağıdakı pedaqoji tələblərə əməl etmək vacibdir:

1. Qiraət üçün seçilmiş mətn və kitablar şagirdlərin yaş və bilik səviyyəsinə, idrak imkanlarına uyğun olmalı, öz bədiiyyəti, məzmun gəzəlliyi, dilinin sadəliyi və zənginliyi ilə fərqlənməlidir.
2. Qiraət planla, ardıcıl və asandan çətinə doğru aparılmalıdır.
3. İfadəli qiraət tədbirləri müəyyən planla, ciddi hazırlıqdan, təkrar-təkrar məşqlərdən sonra təşkil olunmalıdır. Ancaq işin belə təşkili arzu olunun səmərəli nəticələr verə bilər.

Qiraətlər müəllimin oxusu, söz ustalarının (aktyor, şair və b.), oxucu və şagirdlərin oxusu formalarında da aparılır. Söz ustalarının və müəllimin oxusu şagirdlər üçün nümunə rolunu oynayır. Odur ki, müəllimin (kitabxanaçının) oxuya hazırlığı əsas şərtidir. Oxuya hazırlığın ilk addımı iş planının tutulması və məzmunun (kitabın, mətnin) seçilməsidir.

Qabaqcıl məktəb təcrübəsi ilə tanışlıq göstərdi ki, kitabxanaçı müəllimlərlə birlikdə rüblük və yarımillik iş planlarında ifadəli oxu, disput və s. tədbirlər əks etdirirlər. Bu planlarla şagirdlər tanış edirlər.

Məlumdur ki, ifadəli oxu birinci sinifdən başlayır. Burada aşağıdakı əsas vəzifələr nəzərdə tutulmalıdır:

1. Şagirdlər əsərin mətnini oxuyaraq yaxşı başa düşməlidirlər ki, oxuduqlarını dinləyicilərə çatdırma bilsinlər.

2. Şagirdlərdə əsərdə danışılan bütün şeylər haqqında canlı və düzgün münasibət olmalıdır.

3. Şagirdlər əsərin mətnini dərk etmək arzusunda olmalı, konkret məzmununu nağıl etməlidir: faktları, hadisələri, təbiət təsvirlərini elə vermək lazımdır ki, dinləyicilər onları düzgün başa düşsünlər və qiymətləndirsinlər.

Bu vəzifələri yerinə yetirmək məqsədilə I-IV sinif şagirdləri üçün kiçik hekayələrin, nağılların, dastanlardan müəyyən parçaların ifadəli qiraətini keçirmək məsləhət görülür və burada ancaq praktiki vərdişlər yaradılmasına üstünlük verilməlidir.

İfadəli qiraətə dair nəzəri biliklər V-VIII siniflərdə verilir, 11-13 yaşlı şagirdlərin psixi inkişaf səviyyəsi xeyli yüksəkdir: onların təfəkkürü, nitqi, iradi yaddaşı, diqqəti, qavrayışı yüksək inkişaf etmişdir. Bu keyfiyyətlərlə fəvqəladə olaraq bu yaşda ifadəli qiraəti yüksək psiximənəvi bünövrə üzərində qurmağa imkan verir.

V-VIII siniflərin ədəbiyyat proqramı üzrə şagirdlər müxtəlif ədəbi janr nümunələri: hekayə, povest və romanlardan parçalarla, dram və poetik əsər nümunələri ilə tanış olur, dərslərdə onların (irihəcmli əsərlərdən parçaların) izahlı, ifadəli və dramatik oxusunu öyrənirlər. Bu iş sinifdən xaric oxularda, kitabxanada davam etdirilir.

Bakıdakı 276 №-li məktəbin kitabxanasında keçirilən bir ifadəli qiraət tədbirləri ilə tanış olaq. Kitabxanaçı ədəbiyyat müəllimi ilə birlikdə 8 Mart münasibəti ilə VI-VII sinif şagirdlərinə S.Vurğunun «Bəsti», N.Xəzrinin «Günəşin bacısı» poemalarından müvafiq parçaları seçib əzbərləməyi, ifadəli oxumağı tapşırır, əlavə məşğələlərdə onların ifasını dinləyir. Lazımi tövsiyə və təshihlər aparır. Tədbir yüksək səviyyədə keçir, arada uşaqların ifasında qəhrəman qadınlara, analara həsr olunmuş mahnılar dinlənir.

Qiraət ardıcıl olmalıdır. O, siniflər üzrə aparılırsa, daha faydalıdır. Onun üçün qiraətləri həftənin müvafiq günündə keçirmək əlverişlidir. Ardıcılığı təmin etmək üçün dinləyicilərin həmişəlik auditoriyasını təşkil etmək, silsilə qiraətlər keçirmək məqsəddə müvafiqdir. Burada bir əsərin oxusu yox, bir mövzu üzrə bir neçə əsərdən ibarət ssenari hazırlanır, uşaqlar arasında bölüşdürülür və müəyyən məşqlərdən, hazırlıqdan sonra keçirilir.

Belə tədbirlərin üstün cəhəti ondan ibarətdir ki, həmin tədbirə eyni pillədə oxuyan (deyə ki, orta siniflərdə) əksər şagirdlər cəlb olunur. Lakin belə kütləvi tədbirlər böyük təşkilatçılıq tələb edir: lazım olan materialları toplamaq, mütaliəni təşkil etmək, məşqlər keçirmək və s. hazırlıq işləri böyük zəhmət tələb edir və vaxt aparır.

Qabaqcıl məktəb kitabxanaçıları şagirlərə düzgün qiraət vərdişləri aşılamaq üçün onların nümunəvi oxu və nitqlərini, bununla yanaşı, bəzi radio və televiziya verilişlərini maqnitafona yazır, onu təkrar oxutdururlar. Bu zaman şagirdlər söz və cümlələrin deyilişini dinləyir, radio, televiziya verilişlərindən yazılmışları özlərininki ilə müqayisə edirlər, səhvlər dərk olunur, beləliklə, orfoepiya və intonasiya qaydalarına şüurlu yiyələnirlər.

Məlum olduğu kimi, bir çox məktəb kitabxanalarının nəzdində dərnlər fəaliyyət göstərir. Həmin dərnlər içərisində qiraət dərnləri də vardır. Bakıdakı 132, Gəncə şəhərindəki 5 №-li məktəblərin kitabxanalarında ingilis dili, Bakıdakı 18, 172 №-li məktəblərin kitabxanalarında rus dili, Bakıdakı 23, 28, 190 və 199 №-li məktəblərin kitabxanalarında qiraət dərnləri mövcuddur. Bu dərnlər ana dili, rus dili və xarici dillərin öyrənilməsində az rol oynamır.

Qiraət dərnlərinin məqsədi şagirdlərdə bədii əsərlərə, fənlərə məhəbbət oyatmaq, onların nitq və mütaliə mədəniyyətini inkişaf etdirmək, qiraət sənətinə yiyələnməkdir.

Dərnlər tərkib etibarilə şagirdlərin yaş dərəcəsinə uyğun olaraq təşkil olunur. Məşğələlər həftədə bir və ya ayda iki dəfə keçirilir.

İfadəli qiraət dərnlərində fərdi və kollektiv iş formaları nümayiş etdirilir. Dərnlər üzvlərinin hər biri ayrısa əsər üzərində işləyirlər. Əsərin təhlilinə və icranın müzakirəsinə bütün üzvlər cəlb edilir. Nitq texnikası məşğələləri kollektiv keçirilir, nitq qüsurları düzəldilir. Təsəvvürün inkişafı üçün aparılan çalışma və terminlər, çıxış etmək bacarığı və dinləyicilərlə rəftar və s. məsələlər kollektiv müzakirə edilir. Həmçinin icra üzərində aparılan fərdi işlər kollektiv işlə əlaqələndirilir.

İfadəli qiraət işində ən səmərəli iş dinləyicilər qarşısında çıxış etməkdir. Hər dərnlər üzvünə öz ifasının keyfiyyətinə tələbkar münasibət tərbiyə etmək və pis hazırlanmış oxunun ifasına icazə verməmək lazımdır. Hər bir dərnlər üzvü inadlı əməyin zəruriliyini başa düşməli və çıxışa ciddi hazırlaşmalıdır.

İfa üçün material dərnlər üzvləri tərəfindən seçilir. Onların hər biri yalnız özləri üçün yox, öz yoldaşları üçün də material seçməyi bacarırlar. Müvafiq material seçmək axtarışları onları çox oxumağa məcbur edir, ədəbi görüş dairəsini genişləndirir.

Burada başlıca vəzifə dərnlər işinin məktəbin təlim işi ilə əlaqəsidir. Dərnlər üzvləri ifadəli oxu üzrə sinfin fəalları olurlar. Məhz bu baxımdan dərnlərin proqramı tədris proqramının materialına yaxın olan, onunla əlaqədar olan əsərlər üzərində tutulmalıdır. Məktəb

kitabxanalarında fəaliyyət göstərən qiraət dərnəklərinin təlim işinə köməyi şagirdlərin müvəffəqiyyətləri ilə müəyyən edilir.

Bu dərnəyin fəaliyyətində əsas məqam oxucular qarşısında çıxışlardır. Şagirdlər söz ustalarının canlı çıxışlarını dinləməyə böyük həvəs göstərirlər. İfaçıların çıxışları tamaşaçılara və əksinə, tamaşaçıların ifaçılara böyük təsiri vardır. Şagirdlərin səliqəli pardaxlanmış çıxışları dinləyicilərdə bədii söz sənəti üzərində ciddi məşğul olmaq arzusu doğurur. Bu baxımdan ildə bir dəfə aprel-may aylarında ifadəli qiraətə ümumməktəb baxış-müsabiqələri keçirilməsi bədii-estetik tərbiyənin ən təsirli forması olub, bədii ədəbiyyata maraq oyatmaqda misilsiz rol oynayır. Baxışdan səmərəli nəticə əldə etmək üçün onun münsiflər heyətinin tərkibi müəyyən edilir, baxışın proqramı ayrı-ayrı siniflərdə bu işlə məşğul olacaq adamlar (sınıf rəhbərləri) onların məşğələ cədvəli tərtib edilir, məşğələlər müsabiqəyə qədər davam etdirilir. Müsabiqə qaliblərinin kitablə, tərifnamə, təşəkkür və s. təltif edilməsi uşaqlara unudulmaz təsir edir və kitaba, mütləiyə canlı maraq oyadır.

Qeyd etdiyimiz mülahizələr aydın göstərir ki, kitabxanada fənn (sınıf) müəllimlərinin, sınıf rəhbərlərinin keçirdiyi qiraət təlimin bütün pillələrində olan şagirdlərdə mütləiyə canlı maraq oyadır, onların mütləiyə mədəniyyətinin, oxucu sorgularının, nitqinin və s. inkişafında əsas rol oynayır.

Qiraətin məhsulu nağıl etmədir. Bu da 4 formada - müfəssəl nağılətmə, qısa nağılətmə, dəyişdirilmiş formada nağılətmə, bədii (yaradıcı məzmunə toxunmadan hekayənin müəllifi kimi çıxış etmək) nağılətmə. Nağılətmənin səmərəliliyi isə söhbət və müsahibə ilə yekunlaşdırılmasıdır.

Nəticə olaraq aşağıdakıları demək olar:

1. Qiraətlər oxunan əsər və mətnlərin dərinədən qavranılmasına, bədii ədəbiyyatı söz sənəti kimi oxuculara aşılایır, şagirdlərin təsəvvürünü inkişaf etdirir. Oxucular oxunmuş materialdan ümumi nəticə çıxartmaq qabiliyyətinə malik olurlar.

2. Nağıl etmə əsərlərin öyrənilməsi və bədii tərbiyənin aşılınması vasitələrindən biri kimi çıxış edir. O, nitq sənətinin xüsusi növüdür, kitabın-əsrin məzmununu dinləyicilərə tez çatdırır. Təcrübə göstərir ki, dinləyicilər oxucudan çox şifahi nağıl etməyə diqqət yetirirlər.

Nağıl etmə əsərin (mətnin) süjet xəttini, ideya və məzmununu bədii boyalarla dinləyicilərə çatdırır.

4. İfadəli qiraət və nağıl etmə sərbəst mütləiyəni inkişaf etdirir, şagirdlərin biliklərini zənginləşdirir.